

organlarining deyarli barchasi joylashganli sababli poytaxt shahar yuqori toifadagi bo'g'inga mos keladi.

Toshkent ma'muriy-hududiy jihatdan 12 ta shahar tumanidan iborat. Shuningdek, 1 ta shaharcha – Ulug'bek shaharchasi Toshkent shahar hokimiyatiga bo'ysunadi. Toshkent shahri respublikamiz iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarida alohida o'ringa ega. 2022-yilda respublika yalpi ichki mahsulotining 16,6 %, sanoat mahsulotining 19,7 %, pullik xizmatlarning 39,4 % Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelgan. Shuningdek, investisiyalarning 21,0 %, qurilish ishlarining 21,1 % va tashqi savdoning 39,1 % poytaxt hissasiga tegishli bo'lgan.

“Tuman” Temuriylar davrida qo'llanilgan ibora bo'lib, 10 ming va undan ortiq askar yetkazib bera olish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'muriy-hududiy birliklar ma'nosida ishlatilgan [6]. Hozirda tumanlar joylardagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy masalalarni hal qiluvchi asosiy bo'g'inlardan hisoblanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda 161 ta qishloq ma'muriy tumanlari mavjud bo'lib, ular turli davrlarda shakllangan.

Respublikamizdagi ma'muriy-hududiy yangiliklar, avvalambor, tumanlar chegarasining o'zgarishi bilan amalga oshiriladi. Mamlakat hududi bir xil turgan sharoitda ma'muriy birliklar sonidagi davriy o'zgarishlar (ko'payish yoki kamayish) ijtimoiy-siyosiy, ma'muriy islohatlar, yangi yerlarni o'zlashtirish, iqtisodiyotning hududiy tarkibi, aholi joylashuvi kabi sabablar ta'sirida yuz beradi.

“O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishi to'g'risida” gi qonunning 3-moddasiga ko'ra viloyat bo'ysunuvidagi shaharlar (Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'ysunuvidagi shaharlar) – aholisining soni, qoida tariqasida, kamida o'ttiz ming kishi bo'lgan, muhim ma'muriy ahamiyatga, rivojlangan infratuzilmaga ega, shuningdek istiqbolli iqtisodiy va madaniy markazlar bo'lgan aholi punktlari kiritilishi belgilangan [2].

2023-yil 1-yanvar holatiga Respublika va viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar soni 32 tani tashkil etgan. Shulardan 7 tasi Toshkent viloyatiga, 4 tasi Farg'ona viloyatiga, Sirdaryo va Navoiy viloyatlariga 3 tadan, Andijon, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Samarqand viloyatlariga

2 ta, qolgan viloyatlarga bittadan to'g'ri keladi. E'tirof etish kerakki, yuqoridagi qoidalariga mos kelmaydigan aksariyat oldingi viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar tumanga bo'ysunuvchi shaharlar toifasiga o'tkazilgan. Bunday shaharlar qatoridan Andijon viloyatining Shahrixon va Qorasuv, Buxoro viloyatining G'ijduvon, Jizzax viloyatining Dashtobod, Navoiy viloyatining Uchquduq, Namangan viloyatining Kosonsoy, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust, Haqqulobod, Samarqand viloyatining Oqtosh va Urgut, Sirdaryo viloyatining Baxt va Sirdaryo, Surxondaryo viloyatining Denov shahri, Toshkent viloyatining Yangiobod, Farg'ona viloyatining Quva, Xorazm viloyatining Pitnak shaharlari joy egallagan.

Tuman bo'ysunuvidagi shaharlar toifasiga aholisining soni, qoida tariqasida, kamida yetti ming kishi bo'lgan, sanoat korxonalariga va rivojlangan infratuzilmaga ega bo'lgan aholi punktlari kiritiladi.

Shaharchalar – aholisining soni, qoida tariqasida, kamida ikki ming kishi bo'lgan, sanoat korxonalari, temir yo'l stansiyalari va boshqa muhim obyektlar yaqinida joylashgan, fuqarolar yig'inlaridan (mahallalardan) iborat bo'lgan aholi punktlaridan iborat. Mamlakatimizda ularning soni 1-yanvar 2023-yil holatiga 1058 tani tashkil etadi.

Qishloqlar va ovullar – tumanlar hududida joylashgan, fuqarolar yig'inlaridan (mahallalardan) iborat bo'lgan aholi punktlaridan iborat. Ularning soni 10990 ta. Mazkur ma'muriy birliklarning eng ko'p soni Samarqand va Buxoro viloyatlariga tegishli.

Shunday qilib, Respublikamiz ma'muriy-hududiy tuzilishi zamon va makon nuqtai nazaridan o'zgarib borgan va o'sha davrning siyosiy - ijtimoiy tuzimi, qo'yilgan vazifalar, ishlab chiqarishni hududiy tashkil etilishi, boshqaruv tizimini takomillashtirish kabi omillar bilan bog'liq bo'lgan.

Shuningdek, ma'muriy birliklarning son va tarkib jihatdan tez-tez o'zgarib turishi, har xil “geografik o'yinlar” ilmiy tadqiqotlarni olib borishda, xususan, statistik ma'lumotlarni to'plash, ularni tegishli hududlar doirasida tadrijiy o'zgarishini qiyosiy tahlil qilishda ham qator qiyinchiliklarni vujudga keltiradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son).
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 28-avgustdagi “O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi to'g'risida”gi O'RQ-635-sonli Qonuni (Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda tasdiqlangan).
3. Абдуразаков С.К. Административно-территориальное устройство Узбекистана. – Т.: «Узбекистан», 1987. –С. 102.
4. Murtazaeva R. H. O'zbekiston tarixi. – T.: «Sharq», 2003.
5. O'zbekiston SSR ma'muriy – territorial bo'linishi. – Toshkent: «O'qituvchi» 1981. 335-b.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish – T.: «Mumtoz so'z», 2001, 263-b.
7. Ro'ziyev A., Abirulov Q. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi. – T.: «Sharq», 2001. 144-b.
8. Qubonov Sh.B. Kichik hududlar ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasi. – T.: «Mumtoz so'z», 2013, 162-b.
9. Qurbonov Sh.B., Fedorko V.N. O'zbekiston geografiyasi (II-qism. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi). – Toshkent: “Yangi Chirchiq prints”, 2024. 384-b.
10. Eshov B. O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi. – T.: «Fan», 2012.

REZYUME. Maqolada O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishining tarixiy-geografik jihatlari ochib berilgan. Mamlakat ma'muriy birliklarining shakllanishi, ularning sonining o'zgarishi va bu o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatgan omillarning xususiyatlari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье раскрываются историко-географические аспекты административно-территориального деления Республики Узбекистан. Дается характеристика формирования административных единиц страны, изменения их числа и факторов, повлиявших на эти изменения.

SUMMARY. The article reveals the historical and geographical aspects of the administrative-territorial division of the Republic of Uzbekistan. Characteristics are given of the formation of administrative units of the country, changes in their number and factors that influenced these changes.

TOSHKENT VILOYATI OILALARIDA AJRALISH JARAYONI VA UNING GEODEMOGRAFIK JIHLTLARI

M.Sh.Sabirova – katta o'qituvchi

Alfraganus University

Tayanch so'zlar: oila, ajralish, umumiy koeffitsenti, shahar aholisi, qishloq aholisi, milliy-etnik tarkib, omillar, mutlaq balandlik.

Ключевые слова: семья, развод, общий коэффициент, городское население, сельское население, национально-этнический состав, факторы, абсолютный рост.

Key words: family, divorce, general coefficient, urban population, rural population, national-ethnic composition, factors, absolute height.

Ajralish jarayoni murakkab ijtimoiy-demografik jarayon bo'lib, uning ijtimoiy-demografik va geografik omillarini

tadqiq etish dolzarb masalalardir. Toshkent viloyati aholisining qishloq va shaharlari bo'yicha ajralish

jarayonini bir-biridan hududiy farq qilishi va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Jahonning har qaysi burchagiga bormaylik, aholining oilaviy tarkibi jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida namoyon bo'ladi. Oila muhim komponent bo'lib, u inson va jamiyat ijtimoiy kapitalining rivojlanishini o'z-o'zidan belgilab beradi. Bularning isboti sifatida Oilalarning Yettinchi Butunjahon kongressida (Sidney, 2013-yil, may) "Oila sog'lom iqtisodiyotning shakllanishi mamlakatni ravnaq topishi"[11] sifatida ko'rib chiqilgan.

Ajralish jarayoni juda ko'p olimlar tomonidan doimo o'rganib kelingan. Oilada ajralish jarayoniga ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jarayonlarning o'zaro aloqadorlik masalalari esa J.Xajnal, G.Bekker, Xoffman va Duncan, Oppenxeymer kabi olimlar ishlarida ham o'z aksini topgan. Ajralish jarayonini iqtisodiy nuqtayi-nazardan birinchi bo'lib, XX asrning ikkinchi yarmida "Oila iqtisodiyoti" nazariyasining asoschisi hisoblangan G.Bekker oilaviy hayotning turli jihatlarini iqtisodiy yondoshuv doirasida talqin qilgan [1]. Ayollarning daromadi va ish bilan bandligining ajrashishga ta'sirini keng o'rgangan iqtisodchilardan Xoffman va Duncan erkak kishi daromadi yuqoriroq bo'lgan oilalarda ajrashish xavfi kamayishi [2]. Oppenxeymer esa ayollar mustaqilligi ortgan sari ajrashish xavfi ortishini aniqlashgan [3]. Aynan ushbu holatlar zamonaviy oila institutini bugungi kunda ham belgilashga xizmat qilmoqda. J.Xajnal esa Yevropada 19-asr oxirida oilaviy tarkibda nikoh va ajralishlarning demografik xususiyatlariga ko'ra, ikki turini ajratgan. Unga ko'ra, geosiyosiy zonalar sifatida Sharqiy va G'arbiy Yevropaga ajratgan [4]. A.G.Xarchev "Nikoh va ajralish" nomli monografiyasida aholining oilaviy tarkibida nikoh va ajralish jarayonlarni keng o'rgangan va tahlil qilgan. Uning o'rganishlariga ko'ra, "nikoh jarayoni va oilaga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni retrospektiv va perspektiv turlarga" [5] bo'lgan.

Respublika hududlari aholisi oilalarida ajralish jarayoni bo'yicha tadqiqotlar aholishunos olimlardan M.Qoraxonov, I.Mullajonov, R.Ubaydullayeva, O.Ata-Mirzayev, Z.Tojiyeva ishlarida aks etgan. Shuningdek, sof oila demografiyasi, nikoh va ajralish jarayonlarini tadqiq etish bo'yicha M.Bo'riyeva, D.Egamova, X.Mamadaliyeva kabi olimlar shug'ullanishgan. Yuqoridagi ishlarda ajralish jarayoni va uning geodemografik muammolariga bag'ishlangan ishlar ko'p bo'lishiga qaramay, aholi soni tez ko'payayotgan va uning asosini oilalar tashkil etayotgan O'zbekiston Respublikasi va uning alohida hududlari doirasida ajralish jarayonini ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar bilan bog'liq holda o'rganish yetarli emas.

Tahlillar va natijalar. Toshkent viloyati aholisi oilalarida ajrimlar soni biroz oshmoqda. Toshkent viloyati oilalarida yildan - yilga ajrimlar sonining ortishi hududiy tarkibida bir-biridan farqlanadi. Binobarin, Toshkent viloyatida shahar va qishloq aholisida ajralishlar 2010-2022-yillarda 1,8-1,4 foizni, qishloq aholisida esa 0,9-1 foizni tashkil etgan. Toshkent viloyati tumanlarida 2010-2022-yillarda ajralish umumiy koeffitsiyenti Qibray, Bo'stonliq, Chinoz, Quyichirchiq va Parkent tumanlarida (2%) yuqoridir. Bunda bevosita aholining yashash tarzi va milliy tarkibi asosiy rol o'ynaydi. Aynan mana shu tumanlar aholisining milliy tarkibi o'rganilganda, asosan o'zbek, rus, qozoq, tatar va tojik millatiga mansub aholining salmog'i balanddir. Toshkent viloyatidagi o'ziga xos urf-odatlariga ega bo'lgan Parkent tumanida va shahrida ajralish ko'rsatkichining yuqoriligi kuzatiladi. Bu tuman o'zining tub joy aholisi salmog'i yuqoriligi va qishloq joylariga xos bo'lgan turmush-tarzi bilan boshqa hududlardan ajralib turar edi.

Sanoat va turizmi shaharlari bilan respublikada o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan, keng imkoniyatlar maskani hisoblanmish bu viloyatda oilalardagi bu holatlar biroz tashvishlidir.

Eng ko'p ajrim holatlari 2015-2021-yillar kesimida Olmaliq va Chirchiq shahrida qayd etilgan. Chirchiq shahri Toshkent shahriga ya'ni poytaxt shaharga yaqin bo'lganligi va milliy-etnik tarkibining xilma-xilligi bilan ajralib turuvchi shahardir. Aynan mana shu turli millat vakillarida ajralish jarayoni oddiy jarayondek qaraladi. O'ziga xos yana bir tomoni borki, bu millat vakillarining qarashlari hozirgi kunga kelib, o'zbek millatiga mansub aholiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Toshkent viloyati nafaqat o'zining ixtisoslashuvi va geografik o'rni bilan balki aholisining demografik jarayonlardagi o'ziga xos o'zgaruvchanligi bilan ham ajralib turadi. Toshkent viloyati tumanlari kesimida ajrashgan erkaklar va ayollar milliy tarkibini tahlil qilish davomida 2010-2021- yillarda o'zbek millatiga mansub eng ko'p ajrashganlar Bekobod shahrida qayd etilgan. Joriy yilda rus millatiga mansub ajrashgan erkaklar va ayollar ulushi Olmaliq shahri, Chirchiq shahri va Bo'stonliq tumanida baland. Ajrashgan erkaklar va ayollar miqdorida esa Chirchiq va Yuqorichirchiq shahrida qozoq millatli boshqa shaharlarga nisbatan ko'p. Bundan ko'rinib turibdiki, o'zbek millatiga mansub aholi bilan birgalikda boshqa millat vakillarida ham ajralish jarayoni yuqori.

Chirchiq shahri eng yirik sanoat shahri bo'lishi bilan birgalikda, bu joyning milliy tarkibi bevosita yoshlarning demografik qarashlarida o'z aksini topgan. Aholining qanchalik sanoatlashgan shaharlarda istiqomat qilishi va shaharlashish jarayonlarining jadal kechishi, o'z navbatida aholi o'rtasidagi ajralish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, aynan mana shu hududlardagi mahalliy millat vakillarning salmog'i va boshqa millat vakillarining ulushi bilan bog'liqdir. Shu sababli ham bu hudud ajralish jarayonining oshib borayotganligi bilan ajralib turadi.

Bekobod shahrida esa migratsiya jarayonida aholining faolligi bevosita ajrimlar sonining ortishiga olib kelyapti, desak mubolag'a bo'lmaydi. Toshkent iqtisodiy rayoni yuqorida ta'kidlanganidek umumiy aholi ichida yoshlar salmog'ining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Iqtisodiy rayonda aholining yosh- jins tarkibiga ko'ra ajrimlar sonida 2010- yilda erkaklarda 25-29 yoshdagilar o'rtasida ajrimlar soni 1411 tani tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 534 taga ko'paygan. Ayollar va erkaklar 30-34 yoshdagilar o'rtasida ajrimlar soni 2010-yilga nisbatan 2022-yilda oshgan ya'ni, 2693 tani tashkil etgan.

1-jadval. Toshkent viloyatida ajrashgan ayol va erkaklarning yosh va jinsi bo'yicha taqsimlanishi (2010-2022 yy, foiz hisobida)

Yosh guruhlari	2010-yil	2015-yil	2022-yil
25 yoshgacha	$\frac{8}{25}$	$\frac{5}{20}$	$\frac{3}{19}$
25-29	$\frac{29}{30}$	$\frac{26}{27}$	$\frac{22}{25}$
30-34	$\frac{24}{18}$	$\frac{24}{18}$	$\frac{27}{19}$
35-39	$\frac{16}{11}$	$\frac{14}{9}$	$\frac{15}{11}$
40-44	$\frac{9}{6}$	$\frac{8}{6}$	$\frac{9}{6}$
45-49	$\frac{5}{5}$	$\frac{5}{4}$	$\frac{5}{3}$
50-54	$\frac{4}{2}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$
55-59	$\frac{2}{1}$	$\frac{2}{2}$	$\frac{2}{1}$
60 va undan yuqori	$\frac{3}{1}$	$\frac{5}{5}$	$\frac{3}{2}$
jami	$\frac{100}{100}$	$\frac{100}{100}$	$\frac{100}{100}$

Izoh: Kasr sur'atida-erkaklar salmog'i, maxrajida-ayollar salmog'i. Jadval O'zR Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

Ajrimlar soni aynan mana shu yosh oralig'idagi erkaklar o'rtasida nisbatan yuqori bo'lishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ichida ishsizlik darajasining yuqoriligi, uy-joy muammosi va yoshlarning oilaga nisbatan qarashlarining tobora o'zgarib borayotganligidir.

Ajralish jarayoni tadqiq etilganda, albatta aholining yosh tarkibi o'rganiladi. Masalan, Toshkent viloyati oilalarida 25 yoshgacha ajrashgan ayol va erkaklar ulushi 2010-2022-yillar davomida 5 foizga kamaygan. Buning asosiy sababi nikoh yoshi ko'tarilganligidir. Ikki jins vakillarida 25-29 yosh oralig'ida ajrashganlar miqdorida 2010-yilga nisbatan 2022-yilda 7 foizga kamayishi kuzatildi. Viloyat aholisining 30-34 yosh guruhlarida esa ajrashganlar biroz ko'paygan, ya'ni 2015-yilda ular ulushi (24 %) ni tashkil etgan bo'lsa, 5 yil ichida bu raqamlar (3 %) ga ortganini ko'rish mumkin. Yosh guruhidagi 2022 yilda ajrashgan erkak va ayollar ulushida eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan hududlarga, Ohangaron shahri (31 %), Bekobod shahri (29%), Pskent tumani (35%) kiradi. Bo'stonliq va Ohangaron hududlarida ham aynan mana shu

yoshdagilarda ajrashganlar ulushi yuqoridir.

Ajralish jarayonini ilmiy amaliy jihatdan o'rganishda unga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan bir hisoblangan farzandsizlik omilini tahlil qilish muhimdir. O'zbek va boshqa mahalliy millatlarda ajralish jarayonining nisbatan kamroqligiga urf-odatlar va qadriyatlarining o'ziga xosligi bilan birgalikda, musulmon xalqlariga mansub oilalarning serfarzandiligidir. Iqtisodiy rayonning ayrim tuman va shaharlari oilalarida oilaning buzilishiga asosiy sabab farzandsizlik hisoblanadi.

Toshkent viloyati oilalari buzilishida aynan mana shu omilning ta'siri geografik hududlar bo'yicha turlicha namoyon bo'ladi. Chirchiq shahrida 2010-2021-yillarda farzandsizlik oqibatida ajrashganlar soni ko'p bo'lsa, aksincha Ohangaron shahrida esa nisbatan kamdir. Bitta farzandi bilan 2010-2015-yillar davrida ajrashgan oilalar soni bo'yicha yetakchi bo'lgan hududlarga Olmaliq shahri, tumanlardan Zangiota va O'rtachirchiq tumanlari kirgan. Qibray va Chirchiq shaharlarida 2021-yilga kelib esa mazkur ko'rsatkich yuqori bo'ldi.

Aynan mana shu yillarda ikki va undan ortiq farzandi bilan eng kam ajrimlar qayd etilgan hududlar Pskent va Ohangaron tumanlaridir.

2-jadval. Toshkent viloyati oilalarida nikohdan ajralishlarning umumiy farzandlar soni bo'yicha taqsimlanishi (foiz hisobida)

Ma'muriy-hududiy birliklar	2010-yil			2015-yil			2022-yil		
	Farzand sizlar	Bitta farzandi bilan	Ikki va undan ortiq	Farzand sizlar	Bitta farzandi bilan	Ikki va undan ortiq	Farzand sizlar	Bitta farzandi bilan	Ikki va undan ortiq
Toshkent viloyati	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nurafshon sh							2	1	2
Olmaliq sh	8	12	7	8	11	8	6	7	6
Angren sh			4	8	8	8	6	5	7
Bekobod sh	6	8	5	6	3	4	4	6	5
Ohangaron sh	0	0	0	0	0	0	2	1	2
Chirchiq sh	9	2	1	8	9	8	7	10	10
Yangiyo'l sh							4	2	1
Oqqo'rg'on	3	4	5	3	3	4	3	4	3
Ohangaron	4	3	3	5	4	3	2	2	2
Bekobod	3	4	3	4	4	3	4	5	4
Bo'stonliq	5	2	1	5	6	6	4	6	5
Bo'ka	2	2	3	4	1	2	5	2	2
Quyichirchiq	5	5	6	3	5	6	5	3	3
Zangiota	14	16	21	10	12	16	6	3	9
Yuqorichirchiq	5	2	0	3	5	5	7	6	5
Qibray	7	3	2	8	9	9	8	11	12
Parkent	4	1	0	4	3	2	5	4	4
Pskent	2	3	5	2	2	2	2	2	1
O'rtachirchiq	6	13	12	5	7	5	3	5	4
Chinoz	3	6	5	3	4	4	5	4	3
Yangiyo'l	9	12	17	10	7	6	7	6	8
Toshkent							3	6	5

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

Mana shu hududlarda ajrashgan er-xotining millati tahlil qilinganida, aynan o'zbek va qozoq millati vakillarida ajrim holati yuqori bo'lganligini ko'rish mumkin.

Milliy urf-odatlar va oila muqaddasligi qadrlanadigan o'zbek millati vakillarida ham hozirgi globallashuv jarayonida ajralish jarayonining yildan-yilga ko'payib borishi yechimini kutayotgan muammolardandir.

Ajralish jarayoni o'rganilganda albatta nikoh davomiyligi, uning uzunligi muhim o'rin tutadi. Jumladan, Toshkent viloyatida 2010-2022-yillarda 0-4 yilgacha yashagan oilalarda ajrimlar soni nisbatan yuqori bo'lgan holda, umumiy viloyat aholisida ajrashganlar 43 % ni tashkil etmoqda. Shuningdek, 10-14 yilgacha oila qurgan oilalarda ajrimlar 2022-yilda 2015-yilga nisbatan (3 %) oshgan. Yana bir e'tiborli tomoni, 20 yildan ortiq yashagan

oilalarda ajrashganlar borligi va uning ko'payganligi kuzatiladi. Odatda yosh oilalarda bu hodisani tushunishimiz oson, lekin 20-yil birga yashab turib ajrashayotgan oilalarning borligi muammoni naqadar keskinligini ifodalaydi.

Toshkent viloyati shahar va tumanlar kesimida ushbu muammoni tadqiq etilganda 2010-2022-yillarda 0-4 yilgacha yashaganlar orasida ajrimlar sonida Chirchiq shahri yetakchilik qilmoqda. Angren va Bekobod shaharlari aholisida 10-14-yil birga yashab ajrashganlar nisbatan yuqoridir. Oilalar orasida 20-yil birga yashab keyin ajrashgan oilalar soni 2010-2015-yillarda Chirchiq shahrida yuqori bo'lgan bo'lsa, 2022-yilga kelib Ohangaron shahri ham bularga qo'shilgan.

Balandlik mintaqalari bo'yicha oilalar tarkibi, undagi ajralishlarning Toshkent iqtisodiy rayoni misolida yaqqol kuzatildi. Aholi sonining qanchalik zich bo'lishi bevosita ajrimlar sonining ko'p bo'lishiga, aholining tog' va tekislik hududlariga nisbatan aynan tog'oldi hududlarida ajrimlar sonining yuqori bo'lishi balandlik mintaqalari bo'yicha demografik jarayonlarni bir-biridan farq qilishini isbotladi.

Tuman qishloqlarida oilalar o'zining milliy urf odatlari qadrlanib kelayotgan, tub joy aholisi bir-birini juda yaxshi taniydigan qishloqlardir. Ajralish umumiy koeffitsiyenti Bo'stonliq va Parkent tumanlari biroz baland ekanligi tog'li tumanlarda yashovchi aholining ham oilaga munosabati qay holatda ekanligini bildirmoqda. Tog'oldi hududlarda umumiy ajrimlar soni 2694 tani tashkil etib, ajralish umumiy koeffitsiyenti 15,5 promillega teng bo'lib, viloyat aholisining aynan 53 % aholisida ajrimlar kuzatilgan. Tog'oldi hududlarga kiruvchi shaharlar va tumanlarda ham

hozirgi kunga kelib ajrimlar soni ortib bormoqda. Aynan mana shu tog'oldi hududga kiruvchi shaharlarda yashovchi oilalarda ajrimlar soni ortishi, o'z navbatida, noto'liq oilalarning oshishiga, farzandlarning psixologik rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatishi ko'paymoqda.

Toshkent viloyatining balandlik mintaqalari bo'yicha ajratilishi bilan aholi zichligining o'zgarib borishi bevosita nikoh va ajralish jarayoniga ta'sir etishi o'rganildi. Hududdagi shahar va tumanlar aholisi oilalarining ajralish jarayoni bevosita geografik joylashgan o'rniga bog'liq ekanligi ko'rib chiqildi. Shahar aholisi oilalari kabi qishloq aholisi oilalarida ham tobora ajralish jarayonining ko'tarilib borayotganligi Ohangaron, Piskent, Yuqorichirchiq kabi tumanlarda aniqlandi. Ajralish jarayonining biroz oshib borayotganligi tog'li hududga kiruvchi Parkent tumanida kuzatilyotganligi bu muammoni chuqurroq o'rganib, tegishli taklif va tavsiyalar berish kerak ekanligini bildiradi.

Adabiyotlar

1. Becker G.S. A Theory of Marriage: Part I. Journal of Political Economy, University of Chicago Press, 1973. vol.81(4), -P. 813-46.
2. Hoffman S. Duncan G. The effect of Incomes, Wages and Benefits on Marital Disruption. Journal of Human Resources 30, 1997. -P.1141-187.
3. Oppenheimer V. Women's Employment and the Gain to Marriage: The Specialization and Trading Model," Annual Review of Sociology, 1997. 23, -P.431-453.
4. Дж.Хаджнал. Европейский тип брачности в ретроспективе. Брачность, рождаемость, семья за три века. -М.: «Статистика», 1997. 75-б.
5. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. -М.: «Мысль», -С. 66.
6. Чуйко В.Л. Брак и развод. - М.: "Статистика", 1975.
7. Тожиева З.Н. Ўзбекистон аҳолиси: ўсиши ва жойланиши (1989-2009 йй.) Монография. - Т.: «Fan va texnologiya», 2010. 156-б.
8. Tojiyeva Z.N. Aholi geografiyasi. Darslik. -T.: «Noshir» 2019. 183-b.
9. Tojiyeva Z.N. Aholishunoslik siyosati. O'quv qo'llanma. - T.: "Innovatsiya-Ziyo" 2022. 176- b.
10. Tojiyeva Z.N., Do'smonov F.A., Demografiya. O'quv qo'llanma. -T.: «Innavatsion rivojlanish nashriyoti-matbaa uyi», 2020. 424-b.
11. <http://rusk.ru/newsdata>.

REZYUME. Ushbu maqolada Toshkent viloyati aholisi oilalaridagi ajralish jarayoni uning ijtimoiy-demografik va geografik omillari hamda viloyat aholisining qishloq va shaharlari bo'yicha ajralish jarayonini bir-biridan hududiy farq qilishi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье говорится о процессе развода в семьях жителей Ташкентской области, его социально-демографических и географических факторах, а также территориальных различиях в процессе развода жителей региона по селам и городам.

SUMMARY. This article talks about the process of divorce in the families of residents of the Tashkent region, its socio-demographic and geographical factors, and the territorial differences in the process of divorce of the residents of the region by villages and cities.

TOPONIMLERDİN KLASSIFIKACIYASI HAQQIDA

K.M.Seytniyazov – geografiya ilimleriniń kandidati, docent

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: toponim, geografik nomlar, tasnif, etimologiyasi, oronimlar, geografik obyektlar, geografik nomenklatura.

Ключевые слова: топоним, географические названия, классификация, этимология, оронимы, географические объекты, географическая номенклатура.

Key words: toponymy, geographical names, classification etymology, oronyms, oikonyms, ethnography, geographical nomenclature.

Bizdi qorshap turgan haqiqatliqtin har bir obyekti oz atı yamasa atamasına iye. Atamalar tildegi sózlerdin kop bólegin quraydı. Sózler zat (kitap, stol, stul, televizor), janzat (qus, adam, qasqır), abstrakt túsinikler (dem, gózzalıq, shadlıq), sapa ham ayırıqshalıqlar (jaqsı, úlken, tereń, miynetkesh) ham basqalardı belgileydi. Bul sózlerdin belgili bir anıq predmetine emes, balki birdey obyektlardin pútkil klasına tiyisli. Bular ulıwma atlar yamasa apelıyaciýalar bolıp tabıladı. Lekin, tilde tek bir predmet yamasa predmetke belgi etiwshi, ayırıqsha zat ham janzatları ataytuǵın sózler de bar. Bul tuwrı atlar. Bular gápıne jay atları yamasa toponimler (grekshe topos - "jay" ham onomo - "atama", yaǵnıy jay atamaları) kiredi.

Geografıyalıq atamalar álemi júdá túrme-túr ham qızıqlı. Tuwılǵanımızdan baslap biz bul quramalı ham sheksiz dúnyada jasaymız. Bizin planetamız túrli dáwirler ham tillerge tiyisli geografıyalıq atamaların óz ara

baylanısıwınan toqılǵan. Har kúni biz olardı radioda esitemiz, gazetalarda o'qiymız, televizor ekranları ham kompyuter monitorlarında kóremiz. Olarsız geografıyalıq karta yamasa atlası oyda sawlelendiriwge bolmaydı. Biz turmısımızdaǵı kóplegen hádiýselerdi geografıyalıq atlar arqalı qabıl etemiz. Biraq, biz usı yamasa basqa belgili geografıyalıq at neni ańlatıwın kóbinese kemnen-kem oylaymız [4:304].

Zamanagóy civilizaciyanı geografıyalıq atamalarsız oyda sawlelendiriw mumkin emes. Toponimler jámiyet ham pútkil insaniyat rawajlanıwın ajıralmaytuǵın elementi bolıp tabıladı. Olardıń belgili bir aymaq sheńberindegi ulıwmalığı kóp ásirlik xalıq ámelıy kórkem óneri, geografıyalıq atamaların jaratılıwı nátiýjesi bolıp tabıladı. Geografıyalıq atamalar mámleket, qala yamasa tábiǵıy obyekt penen tanısıwdı baslaytuǵın sapar qaǵazı bolıp tabıladı.